

ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Наталі Депра (Франція)

ANIMAL фр. – укр. тварина, звір; жива істота; одушевлена істота

гр. τὸ ζῷον, τὸ θηρίον

лат. *animal*

нім. *Animal, Bestie, Tier, animalisches Wesen*

AFFORDANCE, **ÂME, LEIB, ЛОГОС, NATURE, PHANTASIA, SUJET, VIE**

Носієві французької мови троїстий розподіл людина/тварина/рослина видається нині самозрозумілим, адже слововжиток у романських мовах схиляє закріплювати слово animal за тваринами (animaux), позбавленими раціональної здатності, проте обдарованими здатністю рухатись. Утім, оскільки в етимологічному корінні animal відлунює âme «душа» – в сенсі животворного дихання (anima), – це слово розширює свій сенс і може позначати будь-яку «живу істоту». Однак грека подає нам ще ширшу сенсову конфігурацію: зміст слова τὸ ζῷον (від ζῶω «жити», ζωή «життя»), яке зазвичай постає відповідником animal, у численних текстах обіймає не лише людей, а й зірки та богів, а іноді ще й рослини.

Водночас, усталений переклад терміну animal німецькою – das Tier – відсилає до ще іншої констеляції сенсу. Етимологія Tier, близька до грецького θήρ (і θηρίον, похідного від нього), що означає «дикий звір», хижак або дичина, межує не з «душею» чи «життям», а з «брутальністю», «дикістю», «звірячим насильством» і навіть зі «смертю». Такий перегин, що у перспективі означає поворот до семантичного протиставлення, призво-

© N. Depraz, 2004

© К. Гончаренко, переклад, 2010

В цьому числі Sententiae продовжено оприлюднення деяких матеріалів з II тому українського видання «Європейського словника філософій». Переклад цієї статті з Vocabulaire européen des philosophies. – Paris: Seuil/Le Robert, 2004, P. 103–105 зроблено Катериною Гончаренко, за наук. ред. Олега Хоми, літ ред. Леся Лисенко.

дить, відповідно, до необхідності перекладати Tier радше як bête [фр. «звір», «худоба»; у ролі прикметника: «дурний»], ніж як animal.

Отже, французьке animal, зміст якого постає то занадто вузьким, то занадто широким, виявляється проекцією на інші таксономії.

I. «Ζῷον» і відсутність animal у греків

Назви таких біологічних трактатів Аристотеля, як «Про історію тварин» (*Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι*), «Про частини тварин» (*Περὶ ζῳων μορίων*), «Про зародження тварин» (*Περὶ ζῳων γενέσεως*) тощо зміцнюють нас у думці, що в греків концепт *animal* функціонував так само, як і в нас. Однак те слово, яке ми передаємо через запозичене в латини *animal*, має істотно ширше значення: τὸ ζῷον, іменник середнього роду, утворений від ζῶω, «жити», позначає «по справедливості все, причетне до життя» (Платон, *Тимей*, 77b), навіть рослини, але передовсім – сам світ (30b), богів, небесні зірки як олімпійських богів (39e sq.) і, звісно ж, людей, і то не меншою мірою, ніж тих, кого ми нині називаємо «тваринами».

Проте в цій неперервній ієрархії різноманітності видів Аристотель часто від ζῷα у власному сенсі (іменник, з німою йотою) відрізняє ζῳντες (дієприкметник теперішнього часу дієслова ζῶω) або ζῳί (субстантивований прикметник), тобто простих «живих істот», що посідають найнижчий рівень ієрархічної шкали, тих, чия душа наділена лише здатністю харчуватись і самовідтворюватись (рослини), але не відчувати та рухатись (*animaux* «тварини» в нашому сенсі), мислити та говорити (людей): «бо природа неперервно переходить від неодушевлених (τῶν ἀψύχων) до ζῷα через прості живі істоти (τῶν ζῳντων), що не є ζῷα (μὲν οὐκ ὄντων δὲ ζῳων)» (*Про частини тварин* 681b 12s; див. також *De anima*, II, 413b 1–4). Складність перекладу ζῳων французькою в цьому місці сягає свого максимуму. Пропозиція Ф. Вольфа перекладати це слово субстантивованим дієприкметником *animé* (Wolff, *L'animal et le dieu...*, p. 163), безперечно, допомагає уникнути плутанини, спричинюваної надто вузьким сенсом французького *animal*, проте стикається з новою проблемою: Аристотель говорить і про «одушевлених» (*animés*, цілком буквально: ἔμψυχα на протилежність ἀψύχα, «неодушевленим»), наприклад, камінню; див. *De anima* II, 413a 22), які не є ζῷα, себто нашими «тваринами» (*animaux*; власне, йдеться про рослини, τὰ φυτά), або про які запитують, чи тварини вони, позаяк їхня природа посідає проміжне становище між рослинами та тваринами (наприклад, губки; див. *Про частини тварин* 681b 10–17). У кожному разі обидва відповідники, й *animé*, й *animal*, не відображають того великого ланцюга, що йде від простого «живого» до тих чітко визначуваних власними дедалі різноманітнішими діями індивідуальних сутностей, якими є ζῷα, «живі істоти».

Тим більше не вдасться адекватно спроектувати французький концепт *animal* на грецьке *θῆρ* або похідне від нього *θηρίον*. Називатимуть останнє «свійським» (*ἡμέρων*; див. Платон, *Полімейя* 588с) чи «диким» (*ἄγριον*), це слово зазвичай позначає «хижого звіра», «дикого звіра», ворожого людині (лева, вєпра, що полює і на якого полюють, до того ж, радше суходільного, ніж рибу чи птаха), на відміну від тварин одомашнених чи свійських. Якщо людина є з природи *ζῶον* – точніше, якщо спиратись на взаємопов'язані Аристотелеві визначення: *ζῶον λόγον ἔχον*, *animal rationale* або жива істота, обдарована мовою, і *πολιτικὸν ζῶον*, політична тварина, що живе в спільноті громадян (*animal politique vivant en cité*; Платон, *Політика* I, 1253а 1–10), – то, перетворившись на *θηρίον*, вона втратить свою природу. Отже, той, кому нема потреби жити в спільноті, є *θεός* «бог», а той, хто не здатен у ній жити, є *θηρίον*, «звір», «страховисько», але обох їх уже не назвеш людиною (*ibid.*, 27–29). Так само й *θηρίοτης*, «звірство», є щось зовсім відмінне від пороку; це потворність огрубіння виду, приміром серед варварів (див. *Нікомахова етика* VII, розд. 1; див. *Bochéüs*).

Цей засадовий для етики та політики троїстий поділ, що розташовує людину між звіром, *θηρίον*, і богом, створив континуалістську (*continuiste*) онтологію живого, *ζωός* і *ζῶον*, що детермінує і біологію, і космологію. Проте жоден із грецьких термінів не викроє зі світу такого ж самого сегменту, як французьке *animal*.

II. Винайдення *animal* за християнської ери: «*animal*», «*animus*», «*anima*»

За часів появи християнства, що вийшло з юдаїзму, відомого своїми офірами, тварин розглядали як наділених статусом створіння, себто тим самим статусом, що й у людини, та водночас як незмірно нижчих за людину через приписану їм відсутність душі. У межах дискретної (*discontinuiste*) онтології, що спирається на троїстий метафізичний поділ матерія/життя/дух, *anima*х опиняються на рівні живого, позбавленого душі/духу. У цьому плані найпершим систематизатором такої філософської позиції став св. Августин: відмовивши їм у будь-якому духовному первні, він натомість закріпив за ними начало життєвісне (*anima*, гр. *ψυχή*), себто здатність рухатись. Однак *animus* (душа, що пізнає), так само як і *πνεῦμα* (дихання в сенсі духу), він закріпив лише за людськими істотами.

Див. вст. А

Див. *INGENIUM*, вст. В (*ANIMUS*)

III. Як помислити «bête» по відношенню до «animal»

Гуманістична позиція, що формується з настанням християнської ери, утворює, як вже було сказано, розрив між твариною (*animal*), наділеною життям, і людиною, носієм духу, а також породжує погляд, згідно з яким термін *animal* відповідає такому собі об'єднаному родові, що обіймає всю категорію живого. Однак наявність у німецькій мові, окрім слова *Bestie*, ще двох термінів (*Tier/Animal*), кожен з яких можна перекласти французькою за допомогою *animal*, знову, як щойно розглянута нами ситуація в грецькій мові, порушує питання про те, чи справді слово *animal* відсилає до якоїсь об'єднаної категорії, тобто до якогось «гомогенного роду». Справді, *animal* – це найпоширеніший французький переклад німецького *Tier*, як щодо *Haus-tier* (свійської тварини), *Pelztier* (хутрового звіра), *Zugtier* (в'ючака), *Reittier* (тварини для їзди верхи). Також кажуть *Tierreich* (тваринне царство), *Tierchen* (звіринка), навіть про *Tiernatur* (тваринність, *animalité*), *tierisches Wesen* (тваринну сутність). Проте латинський корінь використовується також для перекладу «тваринності» (*Animalität*) або прикметника «тваринний» (*animallisch*). Однак французька має під рукою лише два слова: *animal* і *bête*. Чому ж *Tier* найчастіше відтворюють через перше з цих слів, а не через друге? Чи не посилюємо ми в такий спосіб, завдяки спорідненості з латинською лексикою, християнський гуманістичний передсуд?

Tier справді вказує на семантичну полярність, що етимологічно відсилає до грецького *θηρίον* «дикий звір» і до ще давнішого санскритського *dheu* (див. *Dastur, Pour une zoologie privative*), своєрідного слова, що містило первинну змішаність життя та смерті. Однак в деяких сучасних феноменологічних текстах *Tier* завжди перекладають через *animal*, а не через *bête*, ніби йдеться про якусь samozрозумілу відповідність, навіть якщо в тому самому тексті подибуємо, наприклад, слова *Animal* «тварина» і *animalisches Wesen* «тваринна сутність» (Husserl, *Idées directrices...*). Ця складність перекладу вимагає внести очевидність у співвідношення людини та тварини. Ідеться і про проблему олюднення (*humanisation*) тварини (якщо перекладати *Tier* через *animal*, що вказує на *anima*, душу), і про проблему отваринення (*animalisation*), а ще ліпше – озвіріння (*bestialisation*) людини (коли *Tier* перекладають словом *bête*, в якому виявляє себе природа звіра).

БІБЛІОГРАФІЯ

- AGAMBEN Giorgio, *Homo Sacer, le pouvoir souverain et la vie nue*, Seuil, 1997.
 AUGUSTIN saint, *Le Libre Arbitre*, in *Dialogues philosophiques II. De magistro. De libero arbitrio*, intr., trad. fr. et notes G. Madec, *Etudes augustiniennes*, «Bibliothèque augustinienne 6», 1976.
 BODEÛS Richard, «Les considérations aristotéliennes sur la bestialité», p. 247–258, in B. CASSIN et J.-L. LABARRIÈRE (éd.), *L'Animal dans l'Antiquité*, Vrin, 1997.

- CABESTAN Philippe, «La constitution de l'animal dans les Ideen», *Alter* № 3, 1995, p. 39–81.
- DASTUR Françoise, «Pour une zoologie privative», *Alter* № 3, 1995, p. 281–319.
- DEPRAZ Natalie, «Y a-t-il une animalité transcendante?», *Alter* № 3, 1995, p. 81–115.
- FONTENAY Elisabeth de, *Le Silence des bêtes. La Philosophie à l'épreuve de l'animalité*, Fayard, 1998.
- HEIDEGGER Martin, *Les Concepts fondamentaux de la métaphysique, Monde-finitude-solitude*, trad. fr. P. David, Gallimard, 1992.
- HUSSERL Edmund, *Idées directrices pour une phénoménologie et une philosophie phénoménologique pures, II, deuxième section*, PUF, 1982.
- *La Crise de l'humanité européenne et la Philosophie*, *Alter* № 3, «L'animal», Paris, 1995, textes de Husserl (appendice XII des *Idées directrices*, et appendice XII et texte no 35 du *Husserliana XV*), p. 167–219.
- WOLFF Francis, «L'animal et le dieu: deux modèles pour l'homme. Remarques pouvant servir à comprendre l'invention de l'animal», in B. CASSIN et J.-L. LABARRIÈRE (éd.), *L'Animal dans l'Antiquité*, Vrin, 1997, p. 157–180.

Natalie Depraz

Animal

The paper analyses the significant contextual differences of the nouns ζῷον (ζῶντες/ζῶα)/θηρίον, animal/bestia, Animal/Tier/Bestie, animal/bête, denoting in correspondingly Greek, Latin, German, French linguistic and philosophical traditions the class of animate living beings. In the Augustine system distinction anima/animus there had been noted the influence of Christian ontology.

Natalie Depraz, professor of philosophy, Rouen University

Наталі Дєпра, професор філософії Руанського університету (Франція)
